

## Nejvýznamnější osobnosti I. nikajského koncilu a jeho průběh

---

Ctírad Václav Pospíšil

Sluší se předeslat, že nyní předkládaná studie vznikla u příležitosti sedmnáctistého výročí od konání prvního ekumenického koncilu. Kdo je s danou problematikou alespoň trochu obeznámen, ví velmi dobře, že I. nikajský sněm se jeví jako velmi komplexní a spleťtý jev jak z pohledu historie, tak z hlediska kvasu teologického myšlení. K tomu pro věřícího teologa přistupuje ještě rozměr duchovní. V této studii bude sice převládat historická, tedy jevová stránka celé problematiky, nicméně se nemůžeme vyhnout občasnému vkročení na pole vlastní teologii. Objevit na historické rovině něco nového není v daném případě v zásadě možné. Zároveň je ale třeba podotknout, že takto komplexně zatím v české tvorbě dotyčný vrcholný církevní sněm prezentován nebyl. Pokud tato studie přinese něco nového, bude se to týkat teologických hodnocení.

Nejschůdnější cestou, jak zpracovat historickou stránku I. nikajského sněmu, se nakonec ukázalo postupně představit protagonisty koncilního dramatu. Na prvním místě je to svolavatel koncilu, imperátor Konstantin Veliký. Dále pokračujeme vyvolavatelem sporu, jimiž byl v první řadě Areios a téměř souběžně s ním Eusebios z Nikomedie. Následuje jejich spojenec a teologicky nikoli vyhraněný zastánce arianismu a eusebianismu Eusebios z Kaisareie, který mimo jiné poskytuje celou řadu cenných informací o průběhu koncilu, jež jsou však kvůli jeho nepřiměřenému obdivu vůči imperátorovi a stranickosti ne zcela spolehlivé. Pak přichází řada na Areiovy odpůrce, tedy biskupa Alexandra z Alexandrie, jeho sekretáře a nástupce Athanasia, úctyhodného Eustathia z Antiochie, problematického Markella z Ankyry, konečně na biskupa – poradce Konstantina Velikého pro věci církevní Ossia z Cordoby. Teprve po tomto přehledovém seznámení se zmíněnými postavami a jejich často značně rozrůzněnými teologickými názory budeme s to pomyslně nahlédnout do koncilní auly a s určitou mírou porozumění rekonstruovat něco z průběhu světodějného prvního ekumenického koncilu.

## 1. KONSTANTIN VELIKÝ<sup>1</sup>

Konstantin bezesporu proslul tím, že dokázal pod svou vládou znovu spojit celou Římskou říši, což bylo vojensky i politicky jistě opravdu velmi nesnadné, a že totálně proměnil postavení křesťanů ve svém impériu, což byl počín nepochybně světodějný, jenž svým způsobem poznamenal dějiny celého Středomoří a následně vlastně celé Evropy. Právě tento imperátor v roce 325 svolal I. nikajský koncil a i nadále se výrazně zapojoval do církevních záležitostí.

Celým jménem Flavius Valerius Constantinus (27. 2. 272? – 22. 5. 337 poblíž Nikomedie). Syn Flavia Constantia Chlora, původně vojenského velitele, a jeho ženy Heleny, která snad pocházela z Bithynie<sup>2</sup> a nebyla vznešeného původu. Tato pozoruhodná žena se patrně poměrně záhy stala křesťankou. Mladý Konstantin bojoval s Peršany. Po abdikaci Diocletiana v roce 305 se Konstantinův otec stal imperátorem na Západě, nejprve na Balkáně, posléze zejména v Británii a Galii, kteréžto významné římské provincie začal ovládat a svým způsobem spravovat. Syna si hned vyžádal k sobě z Říma, kam se vrátil z Východu a kde mu hrozilo nejedno nebezpečí. Rok na to zemřel a legie dne 25. července 306 povolaly jeho nástupcem mladého Konstantina. V té době byl syn svatě Heleny vyznavačem slunečního kultu. Do jeho moci konkrétně spadaly Británie, Galie a Hispánie. V roce 310 u Marseille porazil samozvaného Maximiana, a obnovil tak svou nadvládu nad celou Galii. Následně se postavil proti imperátorovi Itálie Maxentiovi, jehož porazil v bitvách u Turína a následně u Verony, konečně definitivně roku 312 poblíž Říma, kde jeho vojska stála proti několikanásobné početní převaze protivníka. Maxentius se měl při útěku utopit v Tibeře. Traduje se, že právě v souvislosti s bitvou na Milvijském mostě se Konstantin vnitřně přiklonil k víře v Krista. Každopádně od tohoto data zaujímal ke křesťanům velmi vstřícný postoj, o čemž svědčí známá Milánská proklamace, deklarace

<sup>1</sup> Pokud jde o historická fakta, vycházíme přednostně z publikací: srov. Manfred CLAUS, *Konstantin Veliký: Římský císař mezi pohanstvím a křesťanstvím*, Praha: Vyšehrad, 2005; Marcella FORLIN PATRUCCO, „Costantino I – imperatore,” in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 803–805.

<sup>2</sup> Někteří autoři anglosaské provenience se nám snaží podsouvat, že svatá Helena pocházela z Anglie, což je opravdu velmi nepravděpodobné.

nebo dekret<sup>3</sup> z roku 313, jímž definitivně končí pronásledování křesťanů.<sup>4</sup> Nakolik byl tento krok motivován politickým kalkulem a nakolik vnitřním obrácením imperátora Konstantina, toť opravdu nelze rozluštit. Nejpravděpodobnější jsou obě motivace souběžně, přičemž ani sám vladař by nebyl s to upřímně říci, která byla primární.

Konstantin byl každopádně politicky nesmírně prozíravý. Říše nutně potřebovala ideologický tmel i z toho důvodu, že dosavadní politický polyteismus se stával namnoze pouze vnějškovou formalitou. V učených vrstvách nadto nabýval notně vrchu filosofický monoteismus,<sup>5</sup> jemuž však scházely rituální náboženské formy, které oslovují běžné obyvatelstvo. Křesťanství jako nadnárodní monoteistické náboženství se mu proto muselo jevit jako téměř ideální prostředek sakralizace jeho postavení imperátora (jeden Bůh na nebi – jeden imperátor Konstantin nade všemi na zemi) i jako ideové pojítko mnohonárodnostní říše. V době sjednocování celého Římského impéria navíc biskupové, jímž věnoval nemalou pozornost, i prostí věřící museli nevyhnutelně stát na jeho straně, protože se jim jevil jako osvoboditel.

V roce 312 končí pronásledování také ve východní části impéria, kterou měl ve své moci Licinius, jenž až do tohoto data křesťany tvrdě persekvoval. Sluší se podotknout, že Liciniovou manželkou byla Konstantinova nevlastní sestra Konstancie.<sup>6</sup> V této době existovala mezi Konstantinem a Liciniem určitá partnerská shoda, která se však v letech 314–316 začala bortit. V roce 324 Konstantin porazil Licinia nejprve u Hadrianopole a posléze u města Chrysopolis. Poté se stal imperátorem celého Římského impéria a začal sídlit poblíž Nikomedie nedaleko úžin

<sup>3</sup> Autoři se při vyjadřování právního typu dokumentu poměrně různí. Z hlediska konkrétního historického účinku je však daná záležitost po výtce druhotná.

<sup>4</sup> Prvním krokem v tomto směru byl jakýsi toleranční dekret či výnos římského císaře Galeria ze dne 30. dubna 311, což vedlo ke konci pronásledování i ve východní části říše. Galerius za několik dní na to zemřel a moci se promptně v Římě chopil Maxentius. Pronásledování křesťanů tedy končí v letech 312 a 313. Srov. Ludvík ŠVOBODA (ed.), *Encyklopedie antiky*, Praha: Academia, 1973, s. 209. Je však třeba dodat, že na lokální úrovni se krvavé pronásledování věřících v Krista vyskytovalo i o několik let později.

<sup>5</sup> O vlivu filosofického monoteismu v učených vrstvách římské společnosti již na konci republiky svědčí velmi dobře například spis: srov. Marcus TULLIUS CICERO, *O přirozenosti Bohů*, Praha: Jan Laichter, 1948, kde i nejvyšší římský velekněz dával najevo svou inklinaci k filosofickému monoteismu.

<sup>6</sup> Srov. Charles KANNEGIESER, „Eusebio di Nicomedia,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 1296–1299, zde 1297.

mezi Egejským a Černým mořem. Konstantin se, v jistém slova smyslu po vzoru Alexandra Velikého, prezentoval jako osvoboditel všech občanů od tyranie, což vnímali velmi zřetelně zejména křesťané.

Po sjednocení říše se rozhodl k usmíření rozvaděné církve, která byla zmítána velkými věroučnými spory vyvolanými v Alexandrii Arieiem. Za tímto účelem svolal I. nikajský sněm. Na Západě už před tím Konstantin vystupoval aktivně na církevním poli, když svolával biskupy k synodám snad již roku 313<sup>7</sup> v Římě a zejména 314 v Arles, kde se řešil problém donatismu a znatelně se projevovala snaha o sjednocení data slavení Velikonoc.<sup>8</sup> Není nepravděpodobné, že již tehdy se po Konstantinově boku objevil biskup Ossius z Cordoby coby jeho poradce nebo skoro ministr pro církevní záležitosti. Konstantinovi šlo nepochybně o politiku, protože jednota církve a jednota jeho impéria se jevily jako spojité nádoby.<sup>9</sup> Zároveň ale nelze vyloučit i motivace náboženské. Z jeho listů dobře víme, že imperátor se skutečně považoval za Boží nástroj, který má církvi napomoci k jednotě. V té době určitě nebyl pohan, jeho církevní status by se dal definovat jako dlouhodobý katechumen. Pokřtít se nedal jednak z politických důvodů, protože vládl rovněž pohanům, takže jeho křest by mohl vést k odporu ze strany nekřesťanů,<sup>10</sup> jednak z osobních důvodů, protože jako pokřtěný by musel zachovávat řadu pravidel, což bylo pro imperátora svízelné. Rituální a politická symbolika jeho vlády byla proto vcelku pochopitelně směsicí křesťanství a pohanství.<sup>11</sup> Například na mincích byl imperátor dál znázorňován jako bůh v podobě nepřemožitelného Slunce. Co ale měl v tomto přechodovém období

<sup>7</sup> Srov. Ulpia DIONISI, „Roma,“ Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 3009–3026, zde 3023. V literatuře se uvádí jako rok konání sněmu také rok 311, což je však nepravděpodobné. Jak by mohl Konstantin svolávat biskupy do Říma, který ještě nebyl v jeho moci?

<sup>8</sup> Srov. Victor SAXER, „Arles,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 363–365.

<sup>9</sup> Asi nikdo není schopen odhadnout, jaké procento občanů impéria byli křesťané. Židů bylo zhruba mezi sedmi až deseti procenty a byli rozeseti po všech městech Středomoří. Po Konstantinově obrácení na víru v Krista se patrně našlo dost oportunistů, kteří ho z pochybných pohnutek následovali. Pohanů ale podle našeho odhadu bylo početně více než křesťanů a judaistů dohromady. Nebyli ale tak dobře organizovaní a netvořili v té době celosvětovou církev. Konstantin tedy byl imperátorem nábožensky vzato dvojího až trojího lidu, a to nebereme v potaz mysterijní kulty.

<sup>10</sup> Nesmíme navíc zapomínat, že valná většina příslušníků jeho legií byli pohané.

<sup>11</sup> Pokud se jedná o pohanství v řeckém a následně římském světě a jeho vývoj, srov. Ladislav VIDMAN, *Od Olympu k Panteonu*, Praha: Vyšehrad, 1997.

Konstantin dělat jiného? Jeho vnitřní tíhnutí ke křesťanství potvrzuje to, že těsně před smrtí v roce 337<sup>12</sup> přijal křest patrně z rukou biskupa Eusebia z Nikomedie, zastávce arianismu,<sup>13</sup> který se pravděpodobně také stal vykonavatelem jeho poslední vůle.<sup>14</sup> Právě konstatované opět potvrzuje Konstantinovo přilnutí k arianismu v posledních letech jeho pozemského putování, v čemž se mu podobala i jeho matka Helena. Na Východě je ctěn jako svatý, Západ tento kult nikdy nepřijal. Jeho matku Helenu však jako světici uctívá nejen Východ, ale i Západ.

Je nepochybné, že Konstantin byl nejen vynikající vojevůdce a organizátor, ale také člověk vysoce vzdělaný a sečtělý. Vládl však velmi pevnou rukou a nevyhnul se nemalým krutostem, ba vraždám. Ovládal pochopitelně latinu i řečtinu. Spory ohledně božství či stvořenosti Slova považoval za jen málo významnou záležitost.<sup>15</sup> Jemu šlo především o pokoj v církvi a říši. Další věci, která mu opravdu ležela na srdci, bylo jednotné datum slavení Velikonoc v celé jeho říši, o čemž svědčí jeho okružní list po skončení koncilu adresovaný všem biskupům, nad nimiž panoval.<sup>16</sup>

Imperátor určitě není původcem klíčových antiariánských dodatků v nikajském krédu, tedy že Syn je z Otcovy podstaty a že je s ním soudpodstatný. Jeho podpora tomuto řešení vyplývala jednak z toho, že se katechumenem stal na Západě, kde nevznikaly pochybnosti stran opravdovosti Kristova božství, jednak z toho, že se mu zastánci tohoto řešení prezentovali coby legitimní většina, protože k danému mínění na koncilu inklinoval biskup z Alexandrie, biskup z Antiochie, Západ a velmi mnozí v Malé Asii.

Obviňovat Konstantina z toho, že jím počíná césaropapismus, by bylo opravdu krátkodeché a naivní. On i biskupové se ocitli ve zcela

<sup>12</sup> Konstantin zemřel uprostřed příprav na válečnou výpravu proti Persii. Srov. SPOLUPRACOVNÍCI ANTICKÉ KNIHOVNY, *Slovník antické kultury*, Praha: Svoboda, 1973, s. 322.

<sup>13</sup> Je naprosto paradoxní, že podle kánonů imperátorem svolaného I. nikajského koncilu by byl křest udělený heretikem patrně nahlížen jako neplatný. Srov. I. nikajský koncil, kánon XIX – Giuseppe ALBERIGO (ed.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, konzultant Hubert Jedin, Bologna: EDB, 1991, s. 15. Západní koncepce platnosti křtu by takový křest nahlížela výrazně příznivěji.

<sup>14</sup> Srov. KANNEGIESER, „Eusebio di Nicomedia,“ s. 1298.

<sup>15</sup> „Můžete uchovat nenarušenou důstojnost shromáždění a udržet souznění mezi všemi, i když je mezi vámi nesouhlas v otázkách minimálního významu.“ EUSEBIOS, *Vita Constantini* II, 64 – Konstantinův list adresovaný biskupu Alexandrovi a Areiovi nedlouho před I. nikajským koncilem.

<sup>16</sup> Srov. Konstantinův okružní list všem biskupům, in EUSEBIOS, *Vita Constantini* II, 17–20.

nové situaci, na niž nebyli připraveni, a proto připomínali osoby vhozené do vody bez toho, že by je někdo předtím naučil plavat. Bylo by ale velkou chybou, kdybychom se z toho ne právě blahého, co s sebou daný systém přinesl, odmítali poučit. Západ se tomuto modelu v rámci možností vzpíral nejen v antice, ale svým způsobem po celý středověk i později. Na Východě těsná vazba mezi církví a státní mocí převládá svým způsobem dodnes.

## 2. AREIOS<sup>17</sup>

O této klíčové postavě celého dění víme leccos, jen málo toho je ale bezpečně jisté. Měl se narodit v Libyi, stejně jako podstatně dříve Sabellius, někdy v rozmezí let 254–260. Snad studoval v Antiochii u origenisticky orientovaného Lukiana, což dnes někteří odborníci zpochybňují. Pravděpodobně byl v příslušné době jako jáhen Meletiovým stoupencem ve sporu o to, jak by se církev měla stavět k těm, kdo za Licinova pronásledování zapřeli víru. Meletiani byli podobní rigoristé jako donatisté v severní Africe. Alexandrijský biskup Petr měl tehdy jáhna Areia exkomunikovat těsně předtím, než sám skonal mučednickou smrtí. Petrův nástupce Achilles ho smířil s církví a vysvětil na presbytera. Areios byl určité vysoce vzdělaný, asketický muž s výbornými kazatelskými a katechetickými schopnostmi.

Další biskup na alexandrijském stolci, tedy Alexandr, ho ustanovil duchovním v důležitém chrámě Epifania Baukalis v přístavní čtvrti, pročež se Areios stal opravdu vlivnou osobou. Podle jedné verze si na Areia měli stěžovat jeho vlastní farníci, neboť kázal o Ježíši Kristu jako o stvořené bytosti. Z jiného podání se zase dozvídáme, že na něj jako na bludaře upozornil sám vzpurný biskup Meletios, jemuž se Areiovo učení zajídalo. To vše se odehrávalo v Alexandrii kolem roku 318. Alexandr tedy Areia předvolal k disputaci před dalšími presbytery. Areios se bránil útokem a Alexandra veřejně obvinil ze sabellianismu a monarchianismu. Bylo mu nabídnuto odvolání příslušných tezí, on a jeho stoupenci se však postavili na odpor.

<sup>17</sup> Srov. Manlio SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma: Augustinianum, 1975, s. 26–60; Johannes QUASTEN, *Patrologia II: dal Concilio di Nicea a quello di Calcedonia*, Cassale Monferrato: Marietti, 1988, s. 11–17.

Následovala synoda v Alexandrii v roce 319 nebo 320, na níž se účastnilo snad až sto biskupů z Libye, Egypta a dalších oblastí spadajících do alexandrijského okruhu. Areios byl exkomunikován a následně uprchl nejprve do Palestiny, pravděpodobně k Eusebiovi z Kaisareie. Mnohým to navenek připomínalo Origenovo vypuzení z Egypta, což vyvolávalo sympatie origeniánů v antiochijském okruhu. Poměrně záhy odešel k Eusebiovi z Nikomedie, který byl nejprve biskupem ve městě Berytos. Hlavou místní církve v Nikomedii se stal právě na počátku ariánské krize. Vůdcem Areiem vyvolaného hnutí se záhy stal vlivný a politicky všeho schopný Eusebios z Nikomedie, takže ariánům se začalo říkat eusebiáni. Nauka o jediném Bohu a Synu jakožto prvním tvorů se rychle šířila v Egyptě, Libyi, Sýrii, Malé Asii. Biskup Alexandr sepsal list všem ostatním biskupům, aby je zpravil o tom, co se stalo, a aby je rovněž získal na svou stranu:

Odpadlíci jsou tito bývalí kněží: Areios, Achilleus, Aeithalés, Karpónés, další Areios a Sarmatés; bývalí jáhni Euzóios, Lúkios, Iúlios, Ménas, Helladios, Gaios; s nimi Sekúndos a Theónas, kteří byli dříve zvoleni biskupy. Toto si vymysleli v rozporu s Písmem a učí: Bůh nebyl vždy Otcem, ale kdysi bylo, kdy Bůh Otcem nebyl. Boží Slovo nebylo vždy, ale vzniklo z ničeho. Jsoucí Bůh totiž učinil nejsoucího z nejsoucího. Proto také kdysi bylo, kdy Syn nebyl. Syn je totiž stvořený a učiněný. Není ani podobný Otci co do úsie, ani není právě Slovo z přirozenosti Otce, ani jeho pravá Moudrost, ale jeden ze stvořených a vzniklých. Jen přeneseně je nazýván „Slovem“ a „Moudrostí“. On totiž vznikl díky slovu, které je vlastní Bohu, a díky moudrosti, jež je v Bohu, v níž Bůh učinil všechny věci i jeho samého. Proto se ze své přirozenosti může změnit a obrátit k horšímu tak jako všechny rozumové bytosti. Slovo je cizí Boží úsii, od ní odlišné a oddělené. Otec je pro Syna neviditelný. Slovo totiž Otce nezná dokonale a přesně ani ho nemůže dokonale vidět. Vždyť Syn nezná ani svou úsii, jak je. Byl totiž učiněn kvůli nám, aby nás Bůh stvořil skrze něj jako svůj nástroj. Nevznikl by, kdyby Bůh nechtěl učinit nás. Kdosi se jich tedy zeptal, zda se Boží Slovo může změnit, jako se změnil ďábel, a oni se toho nezalekli a řekli: ano, může, má totiž přirozenost, jež se může změnit, neboť je vzniklý a stvořený. Já s téměř sto biskupy z Egypta a Libyi jsme na synodě vyloučili ty, kteří se toto nestydí tvrdit, Areia a jeho stoupence, i ty, kteří je podporují. Eusebiáni je však přijali. Je to, jako by chtěli smísit lež s pravdou a zbožnost s bezbožností. Toho ale nemohou dosáhnout, neboť pravda je silnější...<sup>18</sup>

Podle Areia Logos sice preexistuje vzhledem ke všemu ostatnímu stvoření, nicméně je pouze první tvor. Byl Otcem před počátkem světa učí-

<sup>18</sup> ALEXANDR, *Dopis všem biskupům*, in Pavel Dudzik (překlad a komentář), *Počátky ariánského sporu*, Praha: Oikuméné, 2019, s. 166–167.

něh – stvořen, a to na základě jeho svobodného rozhodnutí. Z uvedeného důvodu je Logos proměnný, a proto nemůže být pravým Bohem. Ve vztahu ke světu je ale Logos Areiem nazýván stvořitelem, neboť ho Nejvyšší použil při této činnosti jako svého „řemeslníka“. V pozadí evidentně cítíme vliv dobového platonismu, který navazoval na Platónova Demiurga a vztah mezi Jediným a světem řešil subordinovanými zprostředkujícími emanacemi.<sup>19</sup>

Vzhledem k tomu je také třeba dodat, že podle Areia byla doba, kdy jediný Bůh nebyl Otcem, neboť neměl Syna. Areios sice vycházel z Origena, nicméně nepochopil jeho velký a vsutku světodějný přínos spočívající v pochopení časově nepodmíněné Boží věčnosti, z kteréhožto důvodu Syn má v Otcí trvale původ ontologický, nikoli však chronologický, a proto, ač reálně Zplozený, je podle velkého východního teologa z hlediska bytí s Otcem Souvěčný.<sup>20</sup> Právě tuto souvěčnost Areios, zabředlý v koncepci absolutního času, velmi nedomyšleně popíral.

Nejdůležitější ze všech biblických argumentů, jichž Areios a jeho druhové používali,<sup>21</sup> byl text Přísloví 8,22–25, a proto je třeba věnovat mu poněkud více pozornosti. V septuagintní verzi užívané Areiem nejdůležitější verš 22 vypovídá následovně: „Hospodin mě stvořil (*ektisen me*) jako počátek svých cest kvůli svým dílům.“ Ve verši 25 se hovoří o zplození moudrosti (*genna me*), z čehož Areios vyvozoval, že zplození je identické se stvořením, a proto Syn není soupodstatný s Otcem, jenž jediný je nezplozený. Základní teologickou chybou této argumentace je, že není brán v potaz pouze přípravný charakter Starého zákona a skutečnost, že plnost zjevení tajemství Trojice nastává až díky vtělení Slova a seslání Ducha svatého v novozákonní epoše, a že tudíž žádný starozákonní text nemůže být používán jako základní kritérium křesťanské trinitologie. To

<sup>19</sup> „... filosofické východisko Areiovy nauky je evidentně platonistické. ... Radikalizace velmi umírněného subordinacianismu Origenova provedená Areiem ve stopách jeho učitele Lukiana je vysvětlitelná nejen bojem proti monarchianismu, ale rovněž vlivem filosofického schématu rozšířeného v oné době. V tomto schématu existoval mezi nejvyšším Bohem a světem jednoznačně nižší zprostředkující bůh.“ SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, s. 54.

<sup>20</sup> Srov. tamtéž, s. 47.

<sup>21</sup> V jejich argumentaci se objevují pochopitelně i další verše, v nichž lze nalézt určitou oporu pro učení o Synově podřazenosti Otcí: srov. Mk 10,18; Mk 13,32; Jn 14,28; 17,3; Sk 2,36; 1 Kor 15,24; Kol 1,15; Žid 1,4; 3,1. Uvedené novozákonní výroky však lze snadno vysvětlit buď tak, že hovoří o Ježíšově lidství, anebo tak, že v Trojici je vedle rovné božské důstojnosti osob také pořadí dané jejich původem. Je to analogické s tím, že všichni lidé mají stejnou lidskou důstojnost, nikoli však schopnosti a odpovědnost.

nevylučuje Starý zákon z trinitologie absolutně, neboť příslušné výpovědi mohou pochopitelně sloužit jako pomocné nebo druhotné kritérium, vždy však ve světle plnosti novozákonního zjevení. Teologie opravdu nesmí být redukována pouze na lingvistiku, protože do hry musí vstupovat také kontakt teologa s mystériem samotným. Takto ale Areiovi ve čtvrtém století nedokázal oponovat nikdo. Vidíme tedy, že ariánská krize byla do jisté míry spoluzapříčiněna nedostatečnou úrovní biblické hermeneutiky a také neznalostí originálního hebrejského znění Přísloví 8,22, které obsahuje výraz „*qanah*“, což je správnější překládat slovem „vlastnit“.<sup>22</sup>

Alexandrijský presbyter zároveň hrubě nedomyslel, že samotného jediného Boha staví pod čas a že i tohoto jediného Boha činí změnitelným, neboť plozením ve všemu nadřazeném čase se z ne-Otce stal Otcem. Nemluvě ani o tom, že tato implicitní proměnlivost jediného Boha s sebou nesla jeho poklesnutí do světa případků, což je v rozporu nejenom s jeho neproměnností, ale také s jeho skutečnou transcendencí vůči světu. Respekt vůči Boží nezávislosti – svobodě – transcendenci vůči světu nemůže vzejít z vyhraněného subordinacianismu, ale jediné z toho, že vztah Otce ke světu a k nám má věčný prazáklad v jeho vztahu k soupodstatnému Synovi a Syna zase k Otcí. Arianismus opravdu není tak logický, jak se domnívají někteří autoři, jimž není tak docela vlastní kritické a logické myšlení, což nahrazují ideologickými klišé.<sup>23</sup> Je až s podivem, že tuto opravdu do očí bijící slabinu Areiova myšlenkového konstruktu jeho doboví odpůrci nebyli s to odhalit a že jsme na ni nenarazili ani v dnešní odborné literatuře. Dále je pro nás zcela zásadní a poučné, že

<sup>22</sup> Srov. Domenico SPADA, *Le Formule trinitarie da Nicea a Costantinopoli*, Roma: Urbaniana Press, 2003, s. 52. Právě uvedený autor srovnává tři verze Přísloví 8,22: Masoretský text: „Jahve mne nabyt jako počátek svého jednání, dříve než konal od pradávna.“ Septuagintní řecká verze: „Hospodin mě stvořil (*ektisen me*) jako počátek svých cest kvůli svým dílům.“ Vulgata: „Hospodin mne vlastnil jako počátek svých cest ještě předtím, než na počátku učinil nějakou věc.“ Srov. tamtéž, s. 55. Ani renomovaný D. Spada však nepoužívá námi výše nastíněný argument, podle něhož starozákonní texty nemohou být rozhodujícím kritériem křesťanské trinitologie. Totéž platí i o implicitní proměnlivosti Nejvyššího v Areiově koncepci.

<sup>23</sup> Pokud jde o Areiem hlásanou stvořenost Syna, dočítáme se: „Byl to dokonale logický argument, a pokud by se debata odehrávala na prostranství za zdmi Museia, Areios by se mohl dočkat potlesku. Ale tady se nejednalo ani o logiku, ani o nic jiného, o čem by Alexandr chtěl diskutovat. Tady šlo o víru, o otázky víry a od jeho presbyterů se čekalo, že ji bezpodmínečně přijmou.“ Justin POLLARD – Howard REIN, *Vzestup a pád Alexandrie*, Praha: Deus, 2008, s. 192.

Areios kérygmatu nadřadil módní dobovou filosofii, což je typický znak mnoha herezí. Riziko podobného metodologického pochybení je i dnes živé, jak jsme toho bohužel u mnoha duchovních i laiků svědky.

Nyní se pokusíme hereziarchu pochopit, což je rovněž cesta k překonání jeho spirituálního a následně doktrinálního „onemocnění“. Jak již bylo řečeno, Areios byl asketa, znalec Písma, velmi schopný pastoralista, dialektik znalý dobové filosofie, tedy člověk opravdu sečtělý a vzdělaný. Ačkoli z taktických důvodů podepsal různá vyznání víry, čímž se jeho stanovisko poněkud posouvalo i zamlžovalo, zdá se být nepopíratelné, že byl o svém mínění upřímně přesvědčený. Navazoval na měkký subordinacionismus otců II. a III. století, kteří sice Syna a Ducha podřizovali Otcí, zároveň ale nezpochybňovali zejména božství Slova. Arianismus je tudíž nejtvrdí verzí subordinacionismu. Hereziarcha byl zároveň velmi specifický monarchianista. Areios se však domníval, že svým návrhem právě zmíněnou úchylku překonává. Jedinost Boha je dána v Bibli a souhlasila s dobovou filosofií. Areiovi jako racionalistovi se jevilo, že je-li Syn zplozen, nemůže být rovný Otcí. Věčnost je v jeho mysli spjata s nezplozeností Boha, a proto Syn nemůže být Bohem. Pohoršení Boží trojčnosti tak bylo podle hereziarchy definitivně překonáno.<sup>24</sup>

Sluší se rovněž připomenout Areiovu christologii: Logos je schopen proměny, a tak se sjednotil s lidským tělem jako s nástrojem našeho vykoupení. Logos v tomto těle hrál roli lidské duše, což je vyhrocená christologie *Logos-sarx*, již následně zvýslovnil Apollinarios z Laodiceje. Bohužel i ne jeden Areiův odpůrce přinejmenším implicitně choval v mysli podobné pojetí vtělení Slova pouze do těla, a nikoli do kompletního člověka Ježíše, což později v jednom anathematismu jasně vyjádřil I. konstantinopolský koncil, kde se hovoří nikoli o vtělení, nýbrž jednoznačně přesněji o jeho „vlidštění“.<sup>25</sup>

Na závěr ještě pár slov k Areiově osobnímu příběhu. V roce 325 byl exkomunikován a poslán do vyhnanství, snad do Dalmácie. Odtud mohl odejít po několika letech, ale nesměl zpět do Alexandrie. V roce 336 po-

<sup>24</sup> Srov. Bernard SESBOÜÉ – Joseph WOLINSKI, *Storia dei dogmi I – Il Dio della salvezza*, Casale Monferrato: Piemme, 1994, s. 216–220.

<sup>25</sup> „Zachováváme také neporušené učení o přijetí lidství (*enanthrópeseós – inhumanationis*) Pánem a odmítáme přijetí těla jak bez duše (*apsychon*), tak bez intelektu (*anún*), tak jakkoli neúplného, a víme, že Boží Slovo, dokonalé přede všemi věky, se stalo úplným člověkem v poslední době pro naši spásu.“ Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN, *Enchiridion Symbolorum*, Bologna: EDB, 1995, č. 151 (zkratka: DS).

depsal jakési vyznání víry a císař mu, patrně také v souvislosti s Athanasiovým sesazením a nuceným exilem, dovolil návrat do jeho diecéze. Cestou však jeho životní běh skončil.

### 3. EUSEBIOS Z NIKOMEDIE<sup>26</sup>

Byl Lukianovým žákem v rámci antiochijské školy. Původně byl biskupem ve Fénicii ve městě Berytu. Krátce před propuknutím ariánské krize se stal biskupem v Nikomedii,<sup>27</sup> což je město v maloasijské Bithynii nedaleko od tehdejší Konstantinovy rezidence a posléze Konstantinopole.<sup>28</sup> Po své exkomunikaci v Alexandrii se Areios nejprve na čas uchýlil k Eusebiovi z Kaisareie v Palestině. Tyto dva spojoval společný obdiv k Origenovi. Následně se odebral ke svému spolužákovi u Lukiana Eusebiovi z Nikomedie, tedy geograficky mnohem blíže k imperátorovi, a našel v tomto mocichtivém biskupovi značně vlivného zastávce a vlastně vůdce strany, která pak hájila určitou formu arianismu a všemi prostředky bojovala proti nikajské ortodoxii.

Vlastní nauka Eusebia z Nikomedie měla pevnou osu, již představoval odpor vůči inklinacím k monarchianismu. V pozadí tohoto postoje byla určitě Origenova nauka o třech hypostazích, k níž se hlásil. K tomu pak přistupoval vyhraněný arianismus, v čemž ovšem navenek velmi obratně měnil svá vyjádření. Na I. nikajském koncilu vystupoval již jako vůdce ariánské strany, a proto byl odsouzen a musel na několik let do vyhnanství, z něhož se mu podařilo vrátit někdy v roce 327 nebo 328. Vedl velmi ostré polemiky s Markellem z Ankyry a s Eustathiem z Antiochie, nenáviděl Alexandra z Alexandrie a následně jeho nástupce Atha-

<sup>26</sup> Srov. Quasten, *Patrologia II*, s. 192–195; Charles Kannegieser, „Eusebio di Nicomedia,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 1296–1299.

<sup>27</sup> Srov. Heinrich Kraft, *Slovník starokřesťanské literatury*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 105.

<sup>28</sup> Imperátor město založil v roce 330. Srov. Spolupracovníci Antické knihovny, *Slovník antické kultury*, s. 322. V témže heslu se praví, že křesťanství bylo náboženstvím chudých. Sociologie náboženství však dokládá, že křesťanství je typickým náboženstvím nižší střední vrstvy.

nasia.<sup>29</sup> Byl mnohem více ambiciózním politikem a intrikánem velkého formátu nežli teologem.<sup>30</sup>

Měl blízké kontakty s Konstancií, nevlastní Konstantinovou sestrou a vdovou po jeho protivníkovi na Východě Liciniovi. Na její přímluvu složil před Konstantinem vyznání víry, které bylo shledáno jako přijatelné, a tak se patrně v roce 327/328 směl vrátit do své diecéze. Uměl se vetřít do imperátorovy přízně a byl, jak jsme již naznačili, úhlavním protivníkem Athanasia, který se pár měsíců po Eusebiově rehabilitaci stal v roce 328 Alexandrovým nástupcem. Eusebios dělal vše pro odstranění svých ideových protivníků z úřadu, k čemuž pak neváhal použít i prostředky opravdu nečestné, či spíše nemravné.

Eusebiáni uspořádali v roce 333 synodu v Kaisareii v Palestině a druhou v Týru roku 335. V té době dosáhli toho, že Eustathios byl deponován z antiochijského stolce a musel do vyhnanství. Po další eusebiánské synodě v Konstantinopoli byl sesazen z biskupského stolce Markellos z Ankyry, zastávce nikajské ortodoxie a Athanasiovův spojenec. Do exilu musel i alexandrijský Athanasios.

Eusebios se posléze stal důležitou postavou poblíž Konstantina, jehož rafinovaně přesvědčil, že jeho vlastní teologická pozice je ve skutečnosti většinová. Byl to on, kdo dne 22. května 337 pokřtil umírajícího imperátora Konstantina a patrně byl také vykonavatelem jeho poslední vůle.

Poté se v roce 338 dokázal zmocnit biskupské katedry v Konstantinopoli. Není tedy divu, že metropole říše byla ještě v době konání I. konstantinopolského koncilu roku 381 orientována výrazně ariánsky a pneumatomachisticky.

Před svou smrtí vstoupil do kontaktu s Góty a roku 341 pro ně vysvětlil na biskupa Wulfilu, což nakonec přispělo k tomu, že se tento zakladatel křesťanství u Gótů v době I. konstantinopolského koncilu odtrhl od katolické ortodoxie a intenzivně šířil ariánskou verzi křesťanství, která se následně ujala i u jiných germánských kmenů, například u Vandalů. Historické důsledky těchto událostí ze čtvrtého století měly například v Hispánii a následně v západní a střední severní Africe až děsivě tragické důsledky. Ariánští Vandalové za své století trvajících vlády nad střed-

<sup>29</sup> Srov. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, s. 104.

<sup>30</sup> „Jeho vinou se spor, který mohl být vyřešen na egyptské půdě, stal velkou celocírkvní kontroverzí. Byl mnohem více církevním politikem nežli teologem. Ve světských záležitostech se projevoval jako velmi protřelý člověk ochotný k jakékoli špinavé intrice.“ QUASTEN, *Patrologia II*, s. 193.

ní severní Afrikou totiž opravdu krutě a krvavě pronásledovali věřící katolické církve. To trvalo do roku 534, kdy je na hlavu porazil Belisar, vojevůdce ve službách imperátora Justiniána Velikého. Sluší se připomenout, že jeden z posledních vandalských panovníků Hilderich (523–530) z politických důvodů v roce 525 dekretoval jakousi svobodu konfese.<sup>31</sup>

#### 4. EUSEBIOS Z KAISAREIE<sup>32</sup>

Narodil se kolem roku 265 pravděpodobně v Kaisarei, ležící v Palestině. Studoval v rodném městě, kde se nacházela skvělá knihovna založená samotným Origenem,<sup>33</sup> takže zde pravděpodobně byla uložena také slavná Hexapla. Eusebiový učitelem byl Origenův žák Pamphylos. Možná strávil nějakou dobu u učitele Lukiana v Antiochii. Není tedy divu, že Eusebios se stal velkým obdivovatelem nesporně geniálního Origena a jako myslitel patří mezi vyhraněné origeniány. Pamphylos byl popraven v roce 310 za Licinova pronásledování na Východě. Eusebios před smrtí uprchl nejprve do Týru a poté na poušť do Egypta. V roce 311, po vyhlášení tolerance vůči křesťanům, se vrátil do rodného města. Snad v roce 313 se stal ve své obci biskupem. Sympatizoval s Areiem, nesdílel s ním však jeho radikální nauku. Zda to bylo z politické opatrnosti, pro Eusebia tak charakteristické, anebo proto, že tento biskup na rozdíl od Areia pochopil Origenovu nauku o věčnosti nepodmíněně plynutím času, toť otázka. Přátelství mezi Eusebiem a hereziarchou lze vysvětlit tím, že Areiovo vyhnání z Alexandrie připomínalo úděl, který dříve potkal Origena. Eusebios byl odpůrcem nikajského výrazu *homoiúsios*, protože podle něj implikoval sabellianismus. Byl podmíněně exkomunikován na sněmu v Antiochii na přelomu let 324/325, protože odmítl podepsat Areiovo odsouzení.

Na koncilu v Nikaji v roce 325 byl rehabilitován, neboť, evidentně z politických důvodů, podepsal odsouzení Areiovy nauky a také Nikajské vyznání víry, učinil tak ovšem se značnými vnitřními zámlkami.

<sup>31</sup> Srov. Antonio MARCHETTA, „Vandali,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 3549–3553.

<sup>32</sup> Srov. QUASTEN, *Patrologia II*, s. 312–348; Carmelo CURTITI, „Eusebio di Cesarea (Palestina),“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 1285–1293.

<sup>33</sup> Srov. Henri CROUZEL, *Origene*, Roma: Borla, 1986.

Chtěl vyhovět imperátorovi, který si to přál, a pochopitelně zachránit svou biskupskou pozici. Po koncilu ale ihned pracoval pro Areia a byl ve spojení se svým jmenovcem z Nikomedie. Lze ho tedy označit nikoli za naukového ariána nebo doktrinálního eusebiána, nýbrž spíše za odpůrce klíčového výrazu *homoúsios* a politického spojence eusebiánů.

Eusebios z Kaisareie se do dějin zapsal především jako církevní historik.<sup>34</sup> Díky němu máme zachyceno něco z průběhu koncilu jednak v jeho *Listu Kaisareiským*, jednak ve spisu *Vita Constantini*. V těchto dílech se projevuje nejen jako příznivec, ale přímo jako obdivovatel imperátora Konstantina Velikého. Dalo by se také říci, že byl jeho významným vnitrocírkevním propagandistou, ba politickým teologem impéria a role císaře. Boží monarchii na nebesích podle Eusebia dokonale odpovídá ona pozemská samovláda, monarchie imperátora Konstantina.<sup>35</sup> Nakolik to bylo jeho vnitřní přesvědčení a nakolik politický kalkul, toť jen těžko narovnatelný otazník. Jelikož na vlastní kůži zakusil pronásledování a šlo mu o život, jeho přilnutí k císaři osvoboditeli se zdá být lidsky pochopitelné. Zároveň je evidentní, že mu z toho plynula také ochrana a značná přízeň dotyčného vladaře. Je dokonce pravděpodobné, že byl významným Konstantinovým poradcem a že se přičinil o depozici z biskupského stolce nejednoho obhájce nikajské ortodoxie. Velkou skvrnou na Eusebiově štítu byl nechutný komplot proti Eustathiovi z Antiochie, na němž se nepochybně osobně podílel. Vše podrobněji popíšeme níže.

Eusebios je rovněž autorem exegetických, teologických, apologetických a filologických spisů. Logos je pro Eusebia opravdový Boží Syn, a nikoli pouhý tvor. Nezapomínejme, že jako origenián vyznával tři hypostaze Otce, Syna a Ducha svatého. Eusebios ve svých exegetických spisech na rozdíl od eusebiánů jasně rozlišoval naše synovství od originálního, pravého a věčného synovství Slova a Ježíše Krista.<sup>36</sup> Duch svatý je ale podle něho pouze první tvor, jehož Otec učinil skrze Syna. Lze tudíž říci, že Eusebios byl vlastně pneumatomach, tedy popírač božství Ducha svatého.

<sup>34</sup> „Církevními dějinami, jak je pojal Eusebios, byly poprvé vytvořeny dějiny jednotlivých myšlenek, dějiny triumfu a rozšíření víry, naprostá obdoba toho, čím jsou nám dnes např. dějiny světové civilizace, kultury nebo pokroku, bez ohledu na hranice, dějiny opravdu univerzální, nadřazené všem státním útvarům ...“ Josef DOBLÁŠ, *Dějepisectví starověké*, Praha: Historický kruh, 1948, s. 303. Ortografie mírně upravena.

<sup>35</sup> Srov. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, s. 61; QUASTEN, *Patrologia II*, s. 17–23.

<sup>36</sup> Srov. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, s. 63–66.

5. ALEXANDR Z ALEXANDRIE<sup>37</sup>

Neznáme datum jeho narození. Biskupem v Alexandrii byl v letech 313 (312?)–328. Řešil ožehavý problém Meletiova schizmu. Zajímavé je, že meletiovští rigoristé se do značné míry identifikovali s původním koptským obyvatelstvem, zatímco umírnění ve věci odpadlých věřících zase spíše s helénskými křesťany.<sup>38</sup> Podle některých odhadů mělo toto rozdělení věřících postihovat polovinu diecézí v Libyi, Egyptě a Pentapoli. Problém řešil rovněž I. nikajský koncil, a to v *Listu Nikajského koncilu Egyptanům*.<sup>39</sup> Po pravdě řečeno, navrhované postupy při opětném začleňování do plného společenství byly na svou dobu velmi mírné, takže koncil meletianům jako by otvíral dveře k návratu. Obdobné vyhocené spory provokující schizma se objevovaly také ve střední severní Africe, kde se tito rigoristé nazývali donatisté,<sup>40</sup> a zasahovaly i některé církevní obce v Evropě.

Lze říci, že Alexandr byl neohrožený obhájce pravosti a plnosti Synova božství, jeho původu přímo v Otcí a jeho souvěčnosti s Otcem, a proto se postavil velmi ostře proti počínajícímu arianismu. Areios byl exkomunikován na synodě v Alexandrii roku snad 318 podle Quastena, nebo 319 podle jiných autorů, na které mělo participovat až sto biskupů. Následoval Alexandrův okružní list všem biskupům, z něhož je jasně patrná podstata Areiova učení i jména jeho prvních straníků.<sup>41</sup> Celkově měla sbírka Alexandrových listů čítat sedmdesát titulů, zachovaly se však jen tři, a to pouze v opisech dobových církevních historiků. Alexandr, ač patrně nebyl osobně přítomen, měl velký vliv na jednání synody v Antiochii v roce 324/325, která se díky Eustathiovi a možná i Ossiovi z Cordoby postavila na jeho stranu. Così obdobného lze tvrdit i o I. nikajském koncilu, i když Alexandr a jeho biskupové byli jako přímí účastníci sněmu s některými zde projednávanými věcmi značně nespokojeni, o čemž svědčí i onen speciální list Egyptanům a zejména některé zmínky v díle

<sup>37</sup> Srov. MANLIO SIMONETTI, „Alessandro di Alessandria,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 132–133; Srov. KRAFT, *Slovník starokřesťanské literatury*, s. 13.

<sup>38</sup> Srov. Manlio SIMONETTI, „Melizio di Licopoli,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994, s. 2209–2210.

<sup>39</sup> Srov. ALBERIGO (ed.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, s. 16–19.

<sup>40</sup> Srov. Eugenio ROMERO POSE, „Donatisti,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 1014–1026.

<sup>41</sup> Srov. DUDZIK, *Počátky ariánského sporu*, s. 163–176.

Eusebia z Kaisareie.<sup>42</sup> Tato zpráva však nemusí plně odrážet skutečnou situaci na koncilu, protože její autor, který byl příznivcem eusebiánů, měl evidentní zájem prezentovat egyptské biskupy jako zdroj nesvorlosti již na I. nikajském sněmu.

Věrným Alexandrovým spolupracovníkem a nástupcem v boji proti arianismu a eusebianismu byl již minimálně od dob ariánské krize mladý Athanasios, který v roce 328 nastoupil na alexandrijský stolec po Alexandrovi, zesnuvším téhož roku dne 17. dubna.

Alexandrova nauka o věčné Trojici respektuje plně tajemství, a proto je opatrná, ve věci Synova plného božství však byl alexandrijský biskup naprosto nesmlouvavý. Syn má v Otci původ ontologický, nikoli chronologický. V tomto směru byl Alexandr určitě výrazně blíže Origenovi nežli Areios.<sup>43</sup> Nikdy ve svých spisech nepoužil nikajskou formulaci, podle níž je Syn soupodstatný s Otcem. Zůstával tak věrný svému předchůdci Dionysiovi<sup>44</sup> z poloviny třetího století. Byl si dobře vědom dvojznačnosti daného vyjádření, které mohlo být interpretováno ve striktně monarchianistickém smyslu, jako kdyby v Bohu byla jen jediná osoba, což byl mimochodem případ obhájce nikajské ortodoxie Markella z Ankyry. Střet mezi Alexandrem a Areiem se jeví jako ostrý spor mezi rozdílnými křídly origenianismu.<sup>45</sup> Možná by se dalo hovořit o střetu určitého origenianismu Alexandrova s výrazně zmrzačenou interpretací téhož velikána z Areiovy strany.

<sup>42</sup> „Když tedy všichni byli v pokoji, pouze mezi Egyptany ještě přetrvávaly neřešitelné spory, což bylo imperátorovi velmi nepříjemné, ale nepřivedlo ho to k hněvu. Vyjednával s nimi s veškerým respektem jako s otci, či spíše jako s Božími proroky. Svolal si je stranou a trpělivě vystupoval jako usmiřující prostředník, počtil je dary, a nakonec zveřejnil kompromis prostřednictvím listu.“ EUSEBIOS Z KAISAREIE, *Vita Constantini*, III, 23.

<sup>43</sup> „... Areios vymazával nejpůvodnější Origenovy přínosy a extrémně vyostřoval subordinacionistické tendence, když navazoval na původně nevyhraněný subordinacionismus dávných apologetů.“ FILIPPO CARCIONE, *Le eresie: Trinità e Incarnazione nella Chiesa antica*, Cinisello Balsamo: Ed. Paoline, 1992, s. 99.

<sup>44</sup> Srov. PIERE NAUTIN, „Dionigi di Alessandria,“ in ANGELO DI BERARDINO (ed.), *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 980–981.

<sup>45</sup> Srov. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, s. 55–60. Památný je spor alexandrijského Dionysia, který odmítal výraz „soupodstatný“, s římským biskupem téhož jména, který naopak tento výraz razil.

6. ATHANASIOS<sup>46</sup>

Alexandrův nástupce Athanasios se koncilu účastnil jako jeho sekretář, pozorovatel a poradce. Vzhledem k jeho vzdělání a schopnostem bychom jeho roli určitě neměli podceňovat. Evidentně patří spíše do následujících fází bojů s arianismem, bylo by však chybou na některé jeho postoje alespoň stručně neupozornit.

Narodil se kolem roku 259 v Alexandrii z řecky mluvících rodičů, kteří nebyli křesťany. V mládí prožil konverzi a přitahoval jej asketický život. Naučil se dobře koptsky, snad z obdivu ke svatému Antonínovi poustevníkovi. Vysvěcen na biskupa byl urychleně dne 8. června 328, neboť narůstala obava z toho, aby moc v církvi nepřevzali meletiani. Překotnost jeho vysvěcení a nastolení mu také jeho odpůrci často vytýkali. Jeho episkopát se odehrával mezi několikerým vyhnanstvím a návraty na alexandrijský stolec. Měl velmi dobrou pozici na Západě, na Východě to bylo výrazně horší. Zemřel buď 2., nebo 3. května 373. Jeho teologie je odlišná od té Alexandrový, především nebyl tak výrazně ovlivněn Origenem.

Na Areiovu tezi, podle níž Otec stvořil Syna svobodně, pročez by Syn měl být bytím pouze nahodilým, tedy stvořeným, odpověděl Athanasios mistrovsky, když učil, že Otec chce Syna stejně svobodně jako sebe sama, čímž je naznačen souběh dokonalé svobody a určité nutnosti v imanentní Trojici. V tomto dilematu se následně Západ silněji klonil k nutnosti, protože Bůh se nám jeví jako nutné bytí, zatímco Východ ke svobodě osob Trojice. Jedná se o jeden z klasických trinitárních paradoxů.

V pozdějším boji o božství Ducha svatého Athanasios opět zaujímal pozici dokonale pravověrnou. Učil, že pokud by Duch svatý, princip našeho zbožštění, byl pouze tvor, neměli bychom šanci na přímý kontakt s Nejvyšším, a Boží synovství křesťana na základě přebývání Ducha v našem srdci by tak bylo pouhým sebeklamem. Velmi správně, ba vzorově tak využíval v teoretické oblasti teologie tradici spirituální zkušenosti. Vyjadřoval se dokonce tak, že Duch svatý je soupodstatný

---

<sup>46</sup> Především životopisné údaje čerpáme z: SROV. QUASTEN, *Patrologia II*, s. 32–81; Christopher George STEAD, „Atanasio,” in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994, s. 423–432.

(*homoúsios*) s Otcem a Synem,<sup>47</sup> čímž předjímal oficiální definici trojiční ortodoxie z roku 382. O Marii hovořil jako o ustavičné panně.

Pro své velmi pevné postoje a někdy neochotu k poněkud lacinému smíru nebyl ve své době Athanasios u svých východních kolegů na biskupských stolcích právě v oblibě, spíše byl mnohými nenáviděn, což bývá úděl jasnozřivých obhájců zdravé nauky, kteří se tak podobají starozákonním prorokům. Na Západě při svém vyhnanství vzbuzoval dojem, jako by všichni, kdo nejsou na Východě srozuměni s nikajským krédem, byli ariány, což však nebylo tak docela přesné. Světec ale určitě není ten, kdo je všeho světa bratr, a usiluje o chválu od kdekoho.

## 7. EUSTATHIOS Z ANTIOCHIE<sup>48</sup>

Původně byl biskupem v Aleppu, nebo v syrském městě Berea, a minimálně od roku 323/324 v Antiochii. Byl odpůrcem origenianismu, což pro něho v Antiochii rozhodně nebylo politicky výhodné. Zastánce umírněného monarchianismu maloasijského typu byl názorově velmi blízký Alexandru z Antiochie, a proto se okamžitě přidružil k vyhraněným antiariánům, o čemž svědčí také již zmíněná synoda z let 324/325 v Antiochii. Velmi pozoruhodná byla jeho christologie typu *Logos – anthrōpos*.<sup>49</sup> Na tomto základě kritizoval vyhraněnou christologii *Logos – sarx*, která charakterizovala nejen Areia, ale také v zásadě celou Alexandrii. Na I. nikajském koncilu se celou vahou své autority postavil za odsouzení Areia a za Nikajské krédo.

<sup>47</sup> Duch svatý „... je jediný, vlastní Bohu, je jediný a soupodstatný (*homoúsios*) s nimi [s Otcem a Synem]. ... je stejné podstaty jako Syn, protože i on patří k Trojici, což naplňuje hanbou hloupost odpůrců [tohoto učení].“ ATHANASIOS, *Epist. ad Serap.*, 1, 27, PG 26, s. 593.

<sup>48</sup> Srov. QUASTEN, *Patrologia II*, s. 305–309; Manlio SIMONETTI, „Eustazio di Antiochia,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 1301–1302; SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, s. 104–110.

<sup>49</sup> Hodnocení této pozice jako bludařské ve smyslu pokračování adopcionismu Pavla ze Samosaty (srov. KRAFT, *Slovník starokřesťanské literatury*, s. 107) není spravedlivé. Jednalo se o zdravou christologii *Logos – anthrōpos*, přičemž Eustathios jasně odmítal to, že Ježíš by byl pouze zbožštěný člověk prohlášený za Božího Syna (srov. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, s. 71–76). To koneckonců souzní s jeho jasnou podporou soupodstatnosti Syna s Otcem.

Ariáni, či spíše již eusebiáni si ho vybrali za první terč svého hněvu. V roce 330<sup>50</sup> se sešel velký církevní sněm v Antiochii, a to pod předsednictvím Eusebia z Kaisareie, který Eustathiovi jistě nemohl zapomenout podmíněčnou exkomunikaci z roku 324/325. Dlužno podotknout, že Antiochie byla plná origeniánů a také příznivců eusebiánů, kteří se chtěli Eustathia jako zastávce nikajské ortodoxie co nejrychleji a za každou cenu zbavit.

Na koncilu se objevil z vyhnanství propuštěný Eusebios z Nikomedie, jenž obvinil Eustathia z mravní pokleslosti, když představil těhotnou prostitutku, která prohlásila, že se jedná o Eustathiova potomka. Antiochijský biskup však byl svým způsobem pod tak důkladným „dozorem“ okolí, že něco takového si těžko lze vůbec představit. Všichni to věděli, nicméně „účel světil prostředky“. Inu v boji o moc a vliv se někteří církevní hodnostáři neštíteli i velmi nemravných machinací a zničujících pomluv, kterážto zkaženost srdce rozhodně nesvědčí ve prospěch pravdivosti toho, co naznačeným způsobem prosazovali. Tentýž biskup z Nikomedie ještě předtím pomluvil Eustathia před Konstantinem, že mluvil velmi nepěkně o jeho matce Heleně, která – jak se někdy tvrdí – měla slabost pro zastávce arianismu.

Doktrinálně byl Eustathios obviněn z monarchianismu, potažmo sabellianismu. Navzdory odporu řady biskupů byl odvolán ze stolce a následně musel odejít do vyhnanství v Thrákii, kde se nám jeho stopy ztrácejí. Předpokládá se, že zemřel kolem skonu Konstantina Velikého, tedy nedlouho před rokem 337.

Eustathios má ještě jednu nespornou a vskutku nemalou věroučnou zásluhu, která vrhá na arianismus další nesmlouvavé světlo. Jako první totiž postřehl vážný defekt Areiovy christologie, kterou pak převzali eusebiáni, totiž že podle nich Logos na sebe při vtělení vzal pouze lidské tělo bez lidské duše. Jelikož podle některých dnešních odborníků byl první, kdo se takto jasně vyslovil, možná se stal na Východě opravdovým praotcem christologie typu *Logos – anthrōpos*.<sup>51</sup> Snad i díky němu byla v dalších desetiletích Antiochie vlastí koncepte *Logos – anthrōpos*. Eustathios byl tudíž alergický na vyhraněnou christologii typu *Logos*

<sup>50</sup> Srov. KRAFT, *Slovník starokřesťanské literatury*, s. 107. Datace není jistá. Jinde se dočteme, že synoda se odehrála v roce 327. Vzhledem k přítomnosti Eusebia z Nikomedie, který byl omilostněn v roce 327/328, se domníváme, že pravděpodobnějším je pozdější rok konání sněmu.

<sup>51</sup> Srov. QUASTEN, *Patrologia II*, s. 308–309.

– *sarx*, typickou pro Alexandrii. V dané záležitosti byla antiochijská teologická tradice mnohem blíže Západu nežli ona alexandrijská.

Proč se [ariáni, eusebiáni] domnívají, že je velmi důležité dokazovat, že Kristus na sebe vzal tělo bez duše, a tak vytvářet tak obrovské lži? Oni se totiž domnívají, že když dokáží některé přivést k tomu, aby této falešné teorii věřili, pak budou moci Božimu pneumatu<sup>52</sup> přisuzovat proměnlivost afektů, a tak je snadno přesvědčit, že to, co je proměnlivé, nemohlo být zplozeno z nezměnitelné podstaty.<sup>53</sup>

Uvedenou koncepci vtělení pak v šedesátých letech čtvrtého století zvyšslovnil, shodou okolností obhájce nikajské ortodoxie, Apollinarios z Laodiceje, a proto se dané pojetí nazývá apollinarismus, který byl odsouzen na I. konstantinopolském koncilu v roce 381.<sup>54</sup> Souhrnně lze říci, že k tomuto pojmání vtělení inklinovali i mnozí odpůrci Areiova bludu, zejména pak ti, kdo pocházeli z Alexandrie. Listy imperátora Konstantina prozrazují, že i jeho představy o vtělení byly blízké právě naznačené deformaci.

## 8. MARKELLOS (MARCEL) Z ANKYRY<sup>55</sup>

Nevíme ani přibližně, kdy se narodil. Je známo, že v roce 314 předsedal sněmu v Ankyře, který řešil svízelnou otázku odpadlíků při posledním pronásledování. Byl rovněž přítomen v Antiochii v roce 324/325, kde se projevoval jako vyhraněný odpůrce arianismu. Tutéž roli sehrál na I. nikajském koncilu. Kolem roku 335 zaútočil polemickým spisem na ariány a také na Eusebia z Nikomedie a označil je před imperátorem jako bludaře. Spor pro něho dopadl špatně, sám byl obviněn ze sabellia-

<sup>52</sup> Na tomto místě určitě nejde o označení pro třetí božskou osobu, nýbrž „pouze“ pro duchovost charakterizující Boha a jím prvního stvořeného stvořitelem, tentokrát vztaženou na vtělený Logos.

<sup>53</sup> EUSTATHIOS, fragment č. 15 z jeho spisu *De anima adv. Arian*. Citováno podle: Alois GRILLMEIER, *Jesus Christus im Glauben der Kirche – I – von Apostolischen Zeit bis zum Konzil von Chalcedon (451)*, Freiburg – Basel – Wien: Herder, 1979, s. 443.

<sup>54</sup> Srov. I. KONSTANTINOPOLSKÝ KONCIL, in ALBERIGO (ed.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, s. 28.

<sup>55</sup> Srov. QUASTEN, *Patrologia II*, s. 200–203; Charles KANNEGIESER, „Marcello di Ancira,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 2089–2091; KRAFT, *Slovník starokřesťanské literatury*, s. 198–199.

nismu, a proto byl v roce 336 sesazen z biskupského stolce a vykázán do vyhnanství. Obhajoval se v Římě, kde ho synoda z roku 340 nebo 341 rehabilitovala spolu s Athanasiem.<sup>56</sup> Až do své smrti někdy kolem roku 374 nebo 375 neustále usiloval o to, aby byl ospravedlněn také na Východě a mohl se vrátit na svůj stolec. Z jeho spisů se nezachovalo téměř nic.

Markellovo stanovisko ohledně Synova božství bylo naprosto jednoznačné. Neměl sebemenší problém podepsat, že Syn je z Otcovy podstaty a že je s Ním soupodstatný. Současně je však třeba přiznat, že byl vyhraněným představitelem maloasijského monarchianismu, i proto velmi snadno nacházel sympatie na Západě. Bůh je pro Markella dokonalou jednotou. Logos byl podle něho před stvořením v Otcí nikoli jako odlišná hypostaze, nýbrž pouze coby Slovo mysli. Z Otce vyšel jako odlišná osoba až před stvořením, aby se stal prostředníkem vzniku andělů a světa. Je vcelku pochopitelné, že Markellos zatvrzele odmítal origenovskou nauku o třech hypostazích ve věčném božství.<sup>57</sup> Učil rovněž, že Syn jako odlišná osoba se v eschatologické plnosti plně poddá Otcí, když mu odevdá vládu nad stvořením, a pak se opět vrátí do Něho jako pouhé Slovo mysli.<sup>58</sup> Právě proti této nauce stojí v Nikajsko-konstantinopolském krédu věta vztažená na Krista: „a jeho království bude bez konce“.

Opravdu pozoruhodná byla Markellova christologie, protože již v první polovině čtvrtého století jako jeden z prvních vůbec hovořil explicitně o dvou vůlích v Kristu, pochopitelně v souvislosti s Ježíšovou synovskou poslušností.<sup>59</sup> Je tudíž nábíledni, že rozhodně nebyl představitelem christologie *Logos – sarx*, neboť jeho stanovisko implikuje, že vtělené Slovo mělo nejen tělo, ale také lidskou duši.

<sup>56</sup> Srov. Ulpia DIONISI, „Roma,“ Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di anti-chità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 3009–3026, zde 3023.

<sup>57</sup> Srov. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, s. 66–67.

<sup>58</sup> Fragment z Markellova díla: „A po všeobecném soudu a obnovení všeho a zničení nepřátelských mocností se On sám podřídí Tomu, kdo mu podřídil všechno, tedy Bohu Otcí (srov. 1 Kor 15,24.28), aby tak Logos byl v Bohu, jak tomu bylo před tím, než byl svět. Před tím vším existoval jedině Bůh a následně byly všechny věci stvořeny skrze Logos, protože Logos přešel k činné existenci, tedy ten Logos, jenž je v Otcí.“ Manlio SIMONETTI (ed.), *Il Cristo II – testi teologici e spirituali in lingua greca dal IV al VII secolo*, Roma: Mondadori, 1986, s. 92–97, zde 97. Srov. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, s. 71.

<sup>59</sup> Srov. MARKELLOS z ANKYRY, *De incarnatione et contra arianos*, 21.

## 9. OSSIUS Z CORDOBY

Ossius byl jednou z klíčových postav I. nikajského koncilu a jeden z mála západních biskupů přítomných v Nikaji v roce 325. Narodil se někdy kolem roku 256 a přibližně roku 300 se stal biskupem v Cordobě. Za Diocletianova pronásledování pevně vyznával svou víru. Nevíme, kdy se stal osobním přítelem imperátora Konstantina Velikého, který ho po svém vítězství nad Liciniem pověřil řešením sporu o Areia. Nedlouho po Konstantinově vítězství nad Liciniem vyjednával v Alexandrii a na přelomu let 324/325 měl značný vliv na prvním mimoegyptském odsouzení arianismu na synodě v Antiochii. Jako Konstantinův důvěrník nepochybně sehrál významnou roli na I. nikajském koncilu. Přisuzovat pouze jemu vložení výrazu „*homoúision*“ do kréda by patrně bylo značně zjednodušené. Po Konstantinově skonu se účastnil rovněž sněmu v Serdice<sup>60</sup> v roce 343, kde byl hlavní postavou západního episkopátu. Závěry tohoto grémia vykazují monarchianistické inklinace,<sup>61</sup> což bylo pro Západ typické. V roce 356 odmítl podepsat odsouzení Athanasia ze strany imperátora Konstancia. V roce 357 byl donucen signovat rozhodnutí dalšího sněmu v Serdice, které obsahovalo inklinace k arianismu. V témže roce opustil tento svět. Z jeho spisů například o chvále panenství nebo o kněžských rouchách se nic nezachovalo.<sup>62</sup> Sluší se však připomenout jeho důrazné a statečné vymezení se vůči Konstantinovu nástupci, který se hrubě vměšoval do církevních záležitostí.<sup>63</sup> Ossius, který byl na počátku za-

<sup>60</sup> Jedná se o dnešní Sofii. Vrcholná epocha této metropole nastala za vlády Konstantina Velikého. V letech 441 a 447 bylo město zničeno Attilou. Ve druhé polovině pátého století ho dobyli Gótové. Za císaře Justiniana I. (527–565) došlo k novému rozkvětu. V roce 809 se města zmocnili Bulhaři. Srov. Ivan Dujčev, „Serdica,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 3151–3152.

<sup>61</sup> Západních biskupů zde bylo přibližně sto. Římského biskupa zastupovali jako legáti dva kněží. Byli zde i východní biskupové. Kromě toho také biskupové vyhoštění ze svých diecézí na Východě, na prvním místě svatý Athanasius. Většina nástupců apoštolů z Východu však na protest proti západním pozicím jednání sněmu opustila. Srov. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, s. 167–171.

<sup>62</sup> Srov. Manlio SIMONETTI, „Ossio,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 2547–2548.

<sup>63</sup> „Bůh dal tobě panování a nám svěřil záležitosti církve. Stejně jako ten, kdo se snaží vzít ti vládu, se protiví Božímu rozhodnutí, tak také ty se musíš bát, že upadneš do velké viny, když se budeš snažit strhnout do svých rukou vládu nad církví. Je psáno ‚Dávejte císaři, co je císařovo, a Bohu, co patří Bohu‘ (srov. Mt 22,21). Proto stejně jako nám není dovoleno vykonávat vládu na zemi, tak také ty, ó císaři, nemáš moc přinášet

stáncem propojení církve s impériem, na sklonku života na vlastní kůži zakusil záludnosti cíesaropapistické koncepce.

## 10. PRŮBĚH I. NIKAJSKÉHO KONCILU

Na antiochijské synodě, možná i pod vlivem přítomného Ossia z Cordoby, na přelomu let 324/325 bylo rozhodnuto o svolání velké synody v Ankyře. Místo nového sněmu bylo ovšem rychle změněno jednak proto, že Markellos z Ankyry byl vyhraněný odpůrce ariánů či již eusebiánů, jednak proto, že do hry se intenzivně vložil imperátor, který si přál, aby biskupové doputovali do jeho tehdejší rezidence, a proto je on sám svolal do Nikaje. Ptáme-li se, jak je možné, že při tehdejších komunikačních a dopravních možnostech se vše zorganizovalo nebývale rychle, pak je třeba si uvědomit, že imperátor měl k dispozici Římany dlouhodobě budovanou a udržovanou síť dopravních cest a také na tehdejší dobu vynikající kurýrní službu. Kontakty s biskupy průběžně Konstantin udržoval již delší řádku let. Pozvaným imperátor umožnil využít dopravní služby imperiálního komunikačního systému, takže cestovali bezpečně a na tehdejší dobu velmi rychle.

Nezapomínejme dále, že minimálně od roku 313 byli biskupové Konstantinovými politickými podporovateli. Když vedl válku s Liciniem, jenž do roku 311/312 církev krutě pronásledoval, mohl Konstantin počítat s jejich nemalou podporou i na územích spravovaných až do roku 324 Liciniem. S trochou nadsázky můžeme říci, že biskupové a křesťané na Východě byli jeho „pátou kolonou“.

Koncil se v Nikaji sešel k prvnímu zasedání buď dne 20. května 325, anebo podle jiných zdrojů to mohlo být 19. června.<sup>64</sup> Soudíme, že pozdější datum zahájení koncilních jednání se zdá být pravděpodobnější,

---

oběť.“ OSSIUS, *List Konstanciovi* – in ATHANASIOS, *Historia arianorum ad monachos*, 44. M. Simonetti o daném textu říká: „Tento list představuje velmi důležitý mezník v dějinách vztahů mezi císařstvím a církví ve čtvrtém století. Po nadšení, které vyvolala Konstantinova politika, si začali někteří jasnozřivější církevní představitelé uvědomovat, že je třeba se obávat nového typu útlaku církve, který není méně nebezpečný nežli otevřená nenávisť pohanských císařů.“ SIMONETTI, *La crisi ariana*, s. 224.

<sup>64</sup> Tak nás zpravuje SOKRATES, *Historia eccl.* I, 13, PG 67, s. 109. Když se ale v roce 451 v Chalkedonu četlo vyznání víry 318 otců, uvádělo se datum 19. června 325. Srov. také John N. D. KELLY, *I simboli della fede della chiesa antica*, Napoli: Ed. Dehoniane, 1987, s. 209.

neboť obeslání biskupů pozváním a jejich cesta do Nikaje byly v té době časově náročné záležitosti. Den 19. června je pravděpodobněji také z toho důvodu, že ihned po skončení koncilu začátkem července začaly oslavy dvacátého roku vlády Konstantina Velikého. Každopádně to bylo po Velikonocích a po slavnosti Soslání Ducha svatého. Informace ohledně počtu biskupů značně kolísá. Podle Eusebia z Kaisareie by jich mělo být kolem 250; podle Eustathia z Antiochie 270; Athanasios udává číslo 300; podle Gelasia z Kyreny více nežli 300; konečně Hilarius, z Poitiers hovoří o 318 shromážděných otců.<sup>65</sup> Poslední číslo je symbolické, neboť právě tolik družiníků měl Abrahám, když osvobozoval ze zajetí Lota.<sup>66</sup> Vyšší počet zúčastněných také posiloval autoritu zde přijatých rozhodnutí. Dodnes se zejména ve východních církvích pro označení Nikajského kréda používá výraz: „vyznání víry 318 otců“. Moderní historikové odhadují, že v roce 325 jednalo v Nikaji kolem 270 biskupů.

Drtivá většina z nich byla z Malé Asie, Sýrie, Palestiny, Egypta, Řecka a Makedonie, dorazilo i několik biskupů z Mezopotámie a Persie. Latinský Západ reprezentoval zejména Ossius jako Konstantinův osobní poradce pro církevní záležitosti. Dále to byli: Vito a Vincenzo, dva římstí kněží jakožto legáti papeže Silvestra, jenž byl pozván, ale kvůli pokročilosti věku se omluvil. Účastníkem jednání byl rovněž biskup Cecilianus z Kartága a další dva biskupové ze Západu.<sup>67</sup>

Je zřejmé, že Konstantin byl v koncilní aule osobně přítomen, jak nás o tom zpravuje Eusebios z Kaisareie, a jeho slovo mělo značnou váhu.<sup>68</sup> Od téhož autora se rovněž dozvídáme, že církevní činitelé byli jako ve snách. O několik let dříve pro ně byli imperátorovi vojáci znamením blížící se mučednické smrti a nyní jim vzdávali čest a chránili je jako významné říšské činitele. Jak imperátor, tak biskupové se ocitli v nové situaci a nebylo právě snadné ji zvládnout. I když se dalo předvídat, že imperátoři budou církev zneužívat ke svým politickým záměrům a neomaleně zasahovat do jejích vnitřních záležitostí, v oněch dnech na to asi nikdo ani nepomyslel. Z druhé strany viděno, kdo jiný nežli imperátor

<sup>65</sup> Srov. Emile HONIGMANN, „La Liste originale des Pères de Nicée,“ *Byzantion* 14 (1930), s. 61–75, zde 71.

<sup>66</sup> Srov. Gn 14,14.

<sup>67</sup> Srov. SESBOÜÉ – WOLINSKI, *Storia dei dogmi* I, 221; SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, s. 78–79.

<sup>68</sup> Srov. EUSEBIOS, *Vita Constantini* III, 12–14.

byl schopen rozhádané biskupy přimět ke společnému zasedání a k přijetí většinového rozhodnutí?

Kdo jednání předsedal? Někteří autoři se domnívají, že to byl Ossius, jiní hovoří zase o Eustathiovi z Antiochie. Nebyl to nakonec určitým způsobem dokonce sám Konstantin Veliký? Popis zasedání od Eusebia z Kaisareie by na něco takového mohl ukazovat. Zde nezbyvá než konstatovat, že se o tom jen dohadujeme. Koncilní akta se buď nevyhotovovala, anebo se ztratila. Uvědomme si, že v oné době ještě ve vědomí církevních činitelů neexistoval pojem ekumenického koncilu jako nejvyšší věroučné autority, ten se zrodil až o hodně později v důsledku nekonečných a nemilosrdných bojů mezi zastánci a odpůrci I. nikajského koncilu. Naplno se toto vědomí projevilo v polovině pátého století na Chalkedonském koncilu,<sup>69</sup> kde se četla vyznání víry 318ti otců z Nikaje roku 325 a 150ti otců z Konstantinopole roku 381.

Jaká byla imperátorova role při projednávání zásadních věroučných rozhodnutí? Jeho zájmem určitě nebylo prosazovat jednu, nebo jinou koncepci, protože mu šlo přednostně o jednotu církve jako ideologickou oporu pokoje v impériu. Je velmi nepravděpodobné, že by to byl on, kdo by prosazoval soupodstatnost Syna s Otcem. Když vnímal, že se jedná o mínění kompetentních církevních činitelů a že jde o většinové stanovisko, ostatní různými způsoby „přesvědčoval“, aby toto řešení podpořili. Ono „přemlouvání“ byly sliby, výhody, dary, případně hrozba sesazení ze stolce a vyhnanství.<sup>70</sup> Opravdu pádné argumenty, které v dané chvíli měly nemalý vliv na vnější projevy, nikoli však na vnitřní přesvědčení řady dotyčných.

Ze svědectví očitého svědka víme, že hlavou ariánů již nebyl hereziarcha, tedy prapůvodce hereze, nýbrž Eusebios z Nikomedie, který se rozhodl zaútočit jako první. V jednom zlomku ze svědectví Eustathia z Antiochie se dozvídáme:

<sup>69</sup> Zde díky velké autoritě a moudrosti římského biskupa Lva Velikého zvítězila christologie Logos – *anthrōpos*, která zároveň dokázala plně respektovat jednotu osoby vlidštěného Slova. Srov. např. Vlastimil Kročil, *Passio Christi ve spisech Lva Velikého*, Brno: L. Marek, 2010.

<sup>70</sup> Srov. CARCIONE, *Le eresie*, s. 106. Vyznání víry nepodepsal pochopitelně Areios, dále biskup Secundus z Ptolemaidý a biskup Theonas z Marmarika, naproti tomu Eusebios z Nikomedie oportunisticky své jméno pod dotyčný text vložil.

Když začali rozmýšlet nad obsahem víry, Eusebios [z Nikomedie]<sup>71</sup> formuloval vyznání víry, které obsahovalo jasné znaky jeho rouhání. Četba tohoto textu vyvolala ve shromáždění mnohá znepokojení, protože se rozcházelo s pravou vírou, a proto ten, kdo ho sepsal, si vysloužil velkou hanbu. Poté, co byla otevřeně prohlášena provinilost Eusebiovy skupiny a bezbožné spisy byly přede všemi roztrhány na kusy, se někteří biskupové sešli k poradě a zároveň kvůli zachování pokoje uložili mlčení těm, kdo byli navyklí příliš hovořit.<sup>72</sup>

Jakmile byly prezentovány ariánské teze, naprostá většina zúčastněných se od nich spontánně distancovala, což dokládá jejich rozpor s tradiční vírou. Podle daného svědectví bylo toto zamítnutí nejen racionální, ale také značně emotivní.

Jednání o krédu, které by učinilo přítrž arianismu, však byla velmi komplikovaná. Zpráva Eusebia z Kaisareie, že jím předložené vyznání víry kaisarejské církevní obce se stalo podkladem pro Nikajské krédo, je dnes považována za osobní propagandu daného biskupa. Zdá se být pravděpodobnější, že toto krédo ve skutečnosti pomohlo biskupovi z Kaisareie vymanit se z exkomunikace. Podkladem by spíše mohlo být vyznání víry církve z Jeruzaléma nebo obecně některá křesťní vyznání z antiochijského okruhu.<sup>73</sup> Právě konstatované by ukazovalo na silný vliv Eustathia z Antiochie.

Koncilní otcové se snažili postavit hráz arianismu prostřednictvím výroků Písma. Eusebiáni však vždy dokázali předložit vlastní interpretaci, která vyznívala v jejich prospěch. Jako příklad lze uvést Jan 10,30, kde Ježíš říká, že Otec a on jsou jedno, což lze vykládat ontologicky, jak to učinil I. nikajský koncil, ale také morálně jako sjednocení vůlí, což by odpovídalo postoji eusebiánů. Podobných protikladných interpretací byla dlouhá řádka. A právě to byl hlavní důvod, proč se poprvé v dějinách křesťanství do vyznání víry dostaly termíny pocházející nikoli z Písma, nýbrž z oblasti dobové filosofie. O tom nás velmi jasně zpravuje očitý svědek jednání, svatý Athanasios z Alexandrie.<sup>74</sup>

<sup>71</sup> Je jen svízelné představitelné, že by se jednalo o politicky velmi opatrného Eusebia z Kaisareie, který se v dané době před koncilem ospravedlnil, a proto z něho byla sňata podmínečná exkomunikace pronesená nad ním synodou v Antiochii na přelomu let 324/325. Víme také, že Eusebios z Kaisareie nikdy nepřistoupil na radikální arianismus, zároveň však s Areiem a zejména s Eusebiem z Nikomedie sympatizoval jako s přáteli a politickými spojenci.

<sup>72</sup> Citováno pode: KELLY, *I simboli della fede della chiesa antica*, s. 210–211.

<sup>73</sup> Srov. tamtéž, s. 224.

<sup>74</sup> Srov. ATHANASIOS, *De decretis Niceanae Synodi* 19–20, PG 25, s. 447–452.

Hlavní antiariánské dodatky do výchozího textu vyznání víry, tedy „z Otcovy podstaty“ a „soudpodstatný s Otcem“, však byly jednoznačné pouze zdánlivě. Mnozí podepsali pod tlakem imperátora, dokonce tak oportunisticky učinil i Eusebios z Nikomedie,<sup>75</sup> který se však přese všechnu svou snahu nevyhnul sesazení ze stolce a několikaletému exilu. Nepodepsal Areios a ještě dva biskupové,<sup>76</sup> které stihl stejný osud jako Eusebia z Nikomedie.

Ano, nikajští otcové stvrdili božství Syna a rovnost jeho božské důstojnosti s Otcem. Zároveň však zaseli semena sporu, protože používali výrazy „úsia“ a „hypostasis“ jako synonyma. To je patrné zejména v anathematismu, které následuje okamžitě po Nikajském krédu. Origeniáni v této době dávno hovořili o tom, že ve věčném božství jsou tři hypostaze Otce, Syna a Ducha svatého. Z uvedeného důvodu i vyhranění monarchiáni jako Markellos z Ankyry přijímali dané krédo s radostí jako potvrzení vlastních věroučných postojů. Zmíněný anathematismus výslovně říká:

Ti však, kdo říkají: „byl čas, kdy neexistoval“, „předtím než se narodil, nebyl“, „byl stvořen z ničeho“, anebo ti, kdo říkají, že Syn Boží je jiné individuální podstaty<sup>77</sup> nebo jiné druhové podstaty<sup>78</sup> než Otec; případně že Boží Syn je vystaven proměnám a změnám; tyto lidi katolická a apoštolská církev anathematizuje.<sup>79</sup>

<sup>75</sup> Srov. KELLY, *I simboli della fede della chiesa antica*, s. 114.

<sup>76</sup> Srov. SIMONETTI, *La crisi ariana*, s. 85.

<sup>77</sup> Výraz „*hypostaseós*“ byl použit v tomto případě jako synonymum pro „úsia“, podstatu. Až později bylo určeno, že hypostaze odpovídá individuální konkrétní podstatě, v latinském pojetí osobě, zatímco „úsia“ je druhová podstata, jediné božství, případně jediná Boží přirozenost. V roce 325 šlo výlučně o potvrzení plného božství Syna a pozdější trojiční problematika rozlišení jednotlivých osob v imanentní Trojici zatím nebyla tak docela na pořadu dne. „Koncil určitě nemínil výrazem *homoiúsios* vyjadřovat na prvním místě jedinstvo Boží podstaty, nýbrž pouze Kristovo božství.“ Basil STUDER, *Dio Salvatore nei Padri della Chiesa*, Roma: Borla, 1986, s. 154.

<sup>78</sup> „*Usias*“. Latinský překlad Hilarius z Poitiers, pocházející z pozdější doby, pochopitelně původní synonymické použití pojmů *úsia* – *hypostasis* pro označení podstaty nereprodukuje, protože terminologický pokrok oficiálně připsal daným výrazům odlišné významy, tedy osoba a přirozenost. Oficiálně se tak stalo na alexandrijské synodě v roce 362 (srov. Giuseppe ALBERIGO (ed.) *Storia dei concili ecumenici*, Brescia: Queriniana, 1990, s. 32). Významně k tomu přispěli významní teologové té doby jako například Basil nebo Hilarius. V tomto novém kontextu by anathematismus I. nikajského koncilu mohl vyznívat dokonce hereticky, protože dané tvrzení by svádělo ke směšování osob v imanentní Trojici, což však jistě nebyl společný úmysl otců shromážděných v Nikaji roku 325.

<sup>79</sup> ALBERIGO (ed.), *Conciliarum Oecumenicorum Decreta*, s. 5.

Kdo je původcem výrazu „soudpodstatný s Otcem“, přesně nevíme.<sup>80</sup> Je však jisté, že to vyjadřovalo většinový postoj Západu a biskupů z Malé Asie, k nimž se přiklonili někteří z antiochijského okruhu a také Egyptané, byť nikoli bez výhrad. Je třeba připomenout alexandrijského biskupa Dionýsia z Alexandrie, který v polovině třetího století odmítal „*homoiúsios*“, neboť v něm cítil nebezpečí sabellianismu. Pro vyhraněné origeniány bylo toto vyjádření a zejména směšování „*úsia*“ a „*hypostasis*“ něco jako červená muleta pro býka.

Výsledkem jednání koncilu však nebylo pouze krédo. Řešil se problém Meletiova schizmu v alexandrijském církevním okruhu, o čemž svědčí list koncilu Egyptanům.<sup>81</sup> Umírněný postup vůči této skupině prozrazuje politický vliv imperátora, protože Alexandr z Alexandrie by patrně požadoval mnohem tvrdší sankce a omezení. Zároveň ale není vyloučeno, že Meletios, který se projevil jako odpůrce Areia a jeho stoupenců, byl nyní zván ke spojenectví s Alexandrem v nadcházejícím boji.

Zásadní bylo také sjednocení data slavení Velikonoc a definitivní konec používání judaistického kalendáře, což bylo rozšířeno zejména v Sýrii, kde byl stále významný vliv židokřesťanů. O tom svědčí Konstantinův okružní list všem biskupům.<sup>82</sup> Pro císaře, jemuž šlo o jednotu impéria, byla vcelku pochopitelně velmi důležitá rituální stránka křesťanství. V daném textu narážíme na ne právě vybíravý antijudaismus, tedy odpor k judaistickému náboženství, což by určitě nemělo být zaměňováno za rasistický antisemitismus.

Pár slov je třeba ztratit rovněž o dvaceti disciplinárních kánonech I. nikajského koncilu, dnes uznávaných jako autentické. Řešil se zde rovněž postup vůči tak zvaným paulinistům, tedy skupině, která po roce 268 vzešla z názorů sesazeného antiochijského biskupa Pavla ze Samosaty, jenž s vysokou mírou pravděpodobnosti hlásal v oblasti christologie adopcianismus a v oblasti trinitologie monarchianismus. Toto odmítavé stanovisko evidentně vyhovovalo Eustathiovi z Antiochie a rovněž tamním origeniánům.<sup>83</sup>

<sup>80</sup> Informace pocházející od Basila Velikého, že tuto ideu vnukl koncilním otcům presbyter Hermogenes z jeho diecéze, považujeme za velmi nepravděpodobnou a nespolehlivou. Nebyl to spíše prostředek, jak věřící v rozbouraných dobách přivést k přijetí nikajské ortodoxie?

<sup>81</sup> Srov. ALBERIGO (ed.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, s. 16–19.

<sup>82</sup> Srov. EUSEBIOS, *Vita Constantini* II, 17–20.

<sup>83</sup> Srov. Kánon č. XIX – in ALBERIGO (ed.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, s. 15.

Dnešního římského katolíka a možná i jiné západní křesťany značně znepokojí, že v některých kánonech I. nikajského koncilu se otevřeně projevuje praxe nového křtění těch, kdo přicházeli do všeobecné církve z věroučně odlišných skupin.<sup>84</sup> Není to sice jisté, nicméně se zdá, že se měli znovu křtít a ordinovat dokonce i duchovní, kteří ze všeobecné církve odpadli k heretikům a pak se zase vraceli zpět. Je třeba si uvědomit, že nauka o neopakovatelnosti křtu, případně kněžského svěcení byla v oné době stanoviskem římské církve, které se postupně rozšířilo na celém Západě. Na Východě tomu však bylo výrazně odlišně. V ruském pravoslaví nejsou věřící z jiných konfesí v současnosti vybízeni k novému křtu, v řecké církvi se i dnes někteří z nás mohou setkat s výzvou, aby se nechali pokřtít v pravé církvi, tedy v té řecké.<sup>85</sup>

Snad se ještě sluší doplnit, že po uzavření koncilních jednání se plynule přešlo ke spektakulárním oslavám dvacetiletí vlády Konstantina Velikého. Bylo to přesně 25. července 306, bezprostředně po smrti císaře Konstantinova otce Chlora, kdy legie v Británii provolaly císařem jeho syna Konstantina.<sup>86</sup> V roce 325 se tudíž naplnilo devatenáct let Konstantinova panování. Oslavy dvacetiletí mohly být anticipovány v souvislosti s nedávným vítězstvím na Liciniem a s oslavami nové Konstantinovy vlády nad východní částí říše. Ještě pravděpodobnější je však to, že se neslavilo naplnění dvaceti let vlády, nýbrž počátek dvacátého roku panování, což by dávalo logiku. Oslavy tak mohly probíhat v rámci říše na různých místech po celý následující rok. Imperátor, který chtěl působit jako osvícený osvoboditel, dobře věděl, jak jsou tyto akce politicky důležité, a proto na nich nemínil šetřit.

---

<sup>84</sup> V univerzální církvi byly dva hlavní proudy: jeden vnímal křest jako neopakovatelný a uznával jeho platnost i v případě skupin odloučených od církve (srov. papež Štěpán I., listy z r. 256, srov. DS č. 110), druhý upíral těmto skupinám pravomoc udělit platný křest (např. Cyprián a severoafričtí biskupové – r. 255–257). Srov. Russell J. DE SIMONE, „Battesimo – Controversie,“ in Angelo Di Berardino (ed.), *Dizionario patristico a di antichità cristiane*, Casale Monferrato: Marietti, 1994<sup>2</sup>, s. 507–508.

<sup>85</sup> Tato informace pochází od řeckého katolíka a duchovního Yannise Spiterise, pod jehož vedením absolvoval autor této studie semestrální kurs pravoslavné ekleziologie. Do češtiny byla přeložena jeho monografie: Yannis SPITERIS, *Řehoř Palama (1296–1359): Milost a zkušenost*, Roma – Olomouc: Velehrad, 2011.

<sup>86</sup> Srov. SVOBODA (ed.), *Encyklopedie antiky*, s. 307.

## 11. ZÁVĚR: POSKYTNUTÉ PŘÍNOSY A DALŠÍ VÝZVY ČEKAJÍCÍ NA PROMYŠLENÍ

Nacházejí se v této prezentaci důležitých osobností a v pokusu o určitou rekonstrukci koncilních jednání nějaké vědecké přínosy? Již bylo řečeno, že v české literatuře neexistuje na dané téma pojednání tak rozsáhlé a komplexní. Pozorný čtenář určitě postřehl, že jsme výrazně poopravili několik údajů, které se nacházejí v příslušné překladové literatuře do češtiny. Opravdovou novinkou je, dle našeho soudu, odhalení vnitřního rozporu v Areiově nauce, protože v jeho koncepci není proměnný pouze Logos, nýbrž nevyhnutelně rovněž Nejvyšší, který se ve své podrobenosti času stává z ne-Otce Otcem. S tím souvisí rovněž vazba mezi zmrzačeným obrazem Krista, v němž místo lidské duše zaujímá přímo Logos, a naprosto nepřijatelným obrazem Boha.

Tato studie poskytuje řadu informací a odhaluje některé souvislosti, zároveň však přímo volá po studii následující, v níž se budeme muset vyrovnávat jednak s monarchianismem řady koncilních otců, s výtkou, že v Nikaji roku 325 došlo k helenizaci kérygmatu, a rovněž s otázkou aktuálnosti poselství tohoto grémia v naší době.

### The Most Important Personalities of the First Council of Nicaea and its Course

*Keywords:* Theology; Patrology; Christology; Trinitology

*Abstract:* The study is published on the 1700 anniversary of the First Ecumenical Council. The author introduces the reader to the issue on a historical and theological level. It presents nine main protagonists and attempts to reconstruct the proceedings in the council hall. This first study is a preparation for the following one, in which the author wants to deal with problems connected with the Council's creed and its relevance for today's Christians.

prof. Ctirad Václav Pospíšil, Th.D.  
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích  
Teologická fakulta  
Kněžská 8  
370 01 České Budějovice